

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА
ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НАПРН УКРАЇНИ

АРХІТЕКТУРА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ

У двох частинах

Частина 1

Від Давнього Риму до Другої світової війни

Монографія

**За науковою редакцією професорів
А. П. Гетьмана та І. В. Яковюка**

Харків
«Право»
2020

Рекомендовано до друку вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 3 від 16.10.2020 р.) та вченою радою НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України (протокол № 7 від 22.10.2020 р.)

Рецензенти:

О. С. Дніпров – доктор юридичних наук, керівник апарату Офісу Президента України;

В. Г. Пилипчук – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, директор Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України

Архітектура європейської безпеки: історія становлення і розвитку : монографія : у 2 ч. / А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, Д. С. Бойчук та ін. ; за наук. ред. А. П. Гетьмана, І. В. Яковюка. – Харків : Право, 2020.

ISBN 978-966-998-142-4

Ч. 1: Від Давнього Риму до Другої світової війни. – 2020. – 180 с.

ISBN 978-966-998-186-8

DOI: 10.31359/978-966-998-186-8

Процес становлення та розвитку архітектури європейської безпеки впродовж століть вражає еволюціонував від написання літературних трактатів до проведення політичних консультацій, визначення цілей, а згодом і вироблення спільних позицій та домовленостей з проблем забезпечення регіональної безпеки як умови гарантування національної безпеки європейських держав.

У монографії досліджено політико-правові аспекти процесу становлення й розвитку ідеї об'єднання Європи від давніх часів до сучасності. Авторами визначено й охарактеризовано основні етапи еволюції ідей про об'єднану Європу і забезпечення миру та безпеки в ній (1917–1945): періоди раннього Середньовіччя, Відродження, Просвітництва, пан'європеїзму; проаналізовано і систематизовано політичні та правові концепції військово-політичної інтеграції європейських держав.

Architecture of European security: history of formation and development: a monograph : in 2 parts / A. P. Hetman, I. V. Yakovyuk, D. S. Boichuk et al. ; scientific edition by professors A. P. Hetman, I. V. Yakovyuk. – Kharkiv : Pravo, 2020.

ISBN 978-966-998-142-4

Р. 1: From Ancient Rome to World War II. – 2020. – 180 p.

ISBN 978-966-998-186-8

DOI: 10.31359/978-966-998-186-8

The process of the European security architecture formation and development has undergone an impressive evolution over the centuries, gradually moving from writing literary treatises to political consultations holding, setting goals, and later developing common positions and agreements on regional security issues as a condition for European countries national security guaranteeing.

The monograph studies the political-legal aspects of the process of formation and development of the idea of Europe uniting from ancient times to the present. The authors identify and reveal the main stages of the evolution of ideas about a united Europe and ensuring peace and security in it, in particular: the periods of the early Middle Ages, Renaissance, Enlightenment, Pan-Europeanism, from 1917 to 1945; analyze and systematize political and legal conceptions of military-political integration of European states.

УДК 341(4-672ЄС)-049.5

© Гетьман А. П., Яковюк І. В., Бойчук Д. С. та ін., 2020

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2020

© НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, 2020

© Оформлення. Видавництво «Право», 2020

ISBN 978-966-998-186-8 (ч. 1)

ISBN 978-966-998-142-4

Зміст

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1	
ІДЕЯ ВІЙНИ І МИРУ В ЄВРОПІ В ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЄКТАХ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	7
І. В. Яковюк	
<i>Ідеї християнської республіки П'єра Дюбуа</i>	16
<i>Проект європейської конфедерації короля Богемії Іржі Подебрада</i>	22
<i>Ідея «Європи» у творчій спадщині Папи Римського Пія II</i>	29
РОЗДІЛ 2	
ПРОБЛЕМА РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ У ХРИСТІЯНСЬКИХ ПРОЄКТАХ ВНУТРІШНЬОЄВРОПЕЙСЬКОГО МИРУ	33
І. В. Яковюк, Д. С. Бойчук	
<i>Ідея створення універсальної міжнародної організації</i>	
<i>Емері Крюсе як засіб урегулювання конфліктів (здійснення арбітражу) міжнародного характеру</i>	33
<i>Баланс сил і політика альянсів XVI–XVII ст.</i>	37
РОЗДІЛ 3	
ПИТАННЯ ВІЙНИ І МИРУ В ЕПОХУ ПРОСВІТНИЦТВА	46
І. В. Яковюк, М. Г. Окладна	
<i>Проблема міжнародної безпеки у роботах Томаса Гоббса</i>	46
<i>Квакерські традиції і досвід досягнення миру в Європі</i>	49
<i>Ідея вічного миру Шарля де Сен-П'єра</i>	55
<i>Ідея вічного миру в творчій спадщині Іммануїла Канта</i>	59
<i>Вічний мир як реалізація ідей утилітаризму</i>	64
РОЗДІЛ 4	
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ МИР НА МЕЖІ ЕПОХ: КІНЕЦЬ XVIII ст. – 1815 р.	68
А. П. Гетьман, І. В. Яковюк	
РОЗДІЛ 5	
ВІДЕНСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН. «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНЦЕРТ»	80
А. П. Гетьман, І. В. Яковюк	

РОЗДІЛ 6	
ІДЕЇ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ ЄВРОПИ	91
I. В. Яковюк, Д. С. Бойчук	
<i>Інтеграційні ініціативи К. Х. Ф. Краузе</i>	91
<i>Міжнародні конгреси миру: новий імпульс до європейської інтеграції.</i>	94
РОЗДІЛ 7	
СТАНОВЛЕННЯ ГЕРМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ	
ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ МИРУ В ЄВРОПІ	104
I. В. Яковюк, М. Г. Окладна	
РОЗДІЛ 8	
ПРОЄКТ «СЕРЕДИННА ЄВРОПА»	109
I. В. Яковюк	
РОЗДІЛ 9	
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ	
ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇН БАЛТІЇ, СКАНДИНАВІЇ	
ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.	122
I. В. Яковюк, М. Г. Окладна	
<i>Інтеграція країн Скандинавії (Північної Європи)</i>	123
<i>Балтійський союз: передумови створення і причини поразки</i>	
<i>процесу інтеграції країн регіону Балтійського моря</i>	127
<i>Інтеграційний проєкт Зигфріда Мейєровіца. Ризькі конференції.</i>	130
<i>Ідея відновлення Речі Посполитої: геополітичний проєкт</i>	
<i>Юзефа-Клеменса Пілсудського «Міжмор'я».</i>	139
РОЗДІЛ 10	
УКРАЇНСЬКІ ПРОЄКТИ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ:	
ГЕОПОЛІТИЧНІ ПОШУКИ М. КОСТОМАРОВА,	
В. ГРУШЕВСЬКОГО, С. РУДНИЦЬКОГО, Ю. ЛИПИ	150
I. В. Яковюк, Д. А. Чижев	
<i>Українська державність очима членів</i>	
<i>Кирило-Методіївського братства</i>	150
<i>Балтійсько-Чорноморський альянс Михайла Грушевського</i>	153
<i>Проєкт Балтійсько-Понтіїської федерації Степана Рудницького</i>	154
<i>Чорноморська доктрина Юрія Липи</i>	157
РОЗДІЛ 11	
ІДЕЇ ПАН'ЄВРОПЕЇЗМУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.	162
I. В. Яковюк, Д. С. Бойчук	
ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ	178

ПЕРЕДМОВА

Історію Європи часто характеризують як історію воєн і різноманітних конфліктів. Кількість людських жертв у них тільки у XX ст. досягла 60 млн. Попри це завжди було чимало філософів, політиків і громадських діячів, які мріяли про міцний мир у Європі. Ідеї миру, безпеки і пацифізму підносилися в філософських та просвітницьких трактатах, а також у проектах, пактах і різних угодах упродовж людської історії. Ця «мирна» традиція в європейській політико-правовій думці, що об'єднувала представників різних народів, зараз є складовою європейської та світової історії, котра є предметом неослабної уваги багатьох дослідників.

Аналіз спроб розроблення в епоху Середньовіччя та Нового часу загального «кодексу поведінки» великих європейських держав з метою упорядкування глобальної конкуренції між ними, що призводила до значних регіональних конфліктів, засвідчив, що такі підходи зазвичай не спрацьовували. Разом із тим періоди «тривалого миру» (1815–1914 рр. і після 1945 р.), які пов'язані з появою і функціонуванням систем міжнародних відносин, одні з яких ґрунтувалися на принципі збереження «балансу сил» в умовах багатополярності, а другі будувалися навколо біполярної конкуренції СРСР та США і сформованих навколо них Організації Варшавського договору та блоку НАТО, свідчать про можливість досягнення миру і стабільності на континенті. Попри їхню недосконалість, небезпідставні побоювання та очікування воєнної конфронтації між великими державами, Європі майже вдалося уникнути серйозних регіональних конфліктів (винятком стали Кримська і франко-пруська війни).

Перебіг подій у XIX–XX ст. продемонстрував, що забезпечення європейської безпеки неможливе без вирішення «німецького питання». Лише завдяки участі Західної Німеччини у європейському і євроатлантичному інтеграційних процесах, що призвели до створення Європейських співтовариств / Європейського Союзу і НАТО, «німецьке питання» відійшло в минуле і відповідно перестало загрожувати миру, безпеці і стабільності в Європі.

На відміну від крихкого миру між наддержавами, який склався в період «холодної війни», чинна багатополярна система міжнародних

відносин у новітні часи демонструє свою нестабільність через ускладнення самої системи, а також характер загроз, які змінюються швидше, ніж можливості урядів і міжнародних інституцій ефективно їм протидіяти.

І хоча колективна безпека на континенті у повоєнний період традиційно забезпечувалася потенціалом Північноатлантичного блоку, в сучасних умовах трансатлантична солідарність утрачає свою монолітність, про що свідчать прагнення до автономізації європейської оборонної та безпекової системи. Саме цим пояснюється той інтерес, який демонструє Європейський Союз до питання удосконалення Спільної політики безпеки і оборони з можливим створенням в перспективі власної армії, та занепокоєння США, які вбачають у кроках європейців загрозу підтриманню солідарності в рамках НАТО.

Цілком очевидно, що підтримання миру в сучасних умовах потребує насамперед єдності дій США, Європейського Союзу і його держав — членів для удосконалення дипломатичних механізмів вирішення регіональних та міжнародних конфліктів заради збереження миру, безпеки і стабільності як в Європі, так і у світі.

*Лауреат Державної премії України в галузі
науки і техніки, доктор юридичних наук,
професор, академік Національної академії
правових наук України,
ректор Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

А. П. Гетьман

РОЗДІЛ 1

ІДЕЯ ВІЙНИ І МИРУ В ЄВРОПІ В ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЄКТАХ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У науковій літературі, як вітчизняній, так і передусім зарубіжній, тривалий час існував сформований італійськими гуманістами стереотип про Середньовіччя як період регресу, культурного занепаду, панування церковно-схоластичного світогляду. Із часом дослідники цієї епохи частково переглянули свої оцінки, вказуючи й на позитивні ознаки епохи, зокрема розроблення численних проєктів європейського об'єднання.

Під тиском германських та інших варварських племен західна частина Римської імперії втратила свою політико-правову єдність і зберегла себе як певна культурна і політична спільнота переважно завдяки церковним зв'язкам, що закономірно спричинило суттєве зміцнення позицій римського єпископату на чолі з папою в межах Західної частини Імперії. Такий висновок видавався би дивним, якщо не згадати про те, що вестготи, як і вандали, від нашествия яких відповідно у 410 і 455 рр. пав Рим, були християнами аріанського обряду, до того ж вестготи досить терпимо ставилися до ортодоксальних християн Імперії¹. Крім того, в умовах повного безсилля імператорської влади єдиною інституцією, яка все ще продовжувала пов'язувати між

¹ Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовікового Запада ; пер. с фр. / общ. ред. Ю. Л. Бессмертного ; послесл. А. Я. Гуревича. Москва : Прогресс-Академия, 1992. С. 19. З цього приводу доречно пригадати Е. Роттердамського, який зазначав, що річка Рейн розділила французів і германців, проте вона не здатна відділити християнина від християнина. Див.: Европейская интеграция : учебник / под общ. ред. О. В. Буториной. Москва : Изд. Дом «Деловая литература», 2011. С. 66.

собою різні частини Імперії та здійснювати захист населення, була Церква на чолі з папською владою в Римі¹. Так, релігійна гомогенність Західної Європи, яку оточували конфесійно чужі або навіть ворожі народи, об'єктивно посилювала роль католицизму як спільного знаменника європейської цивілізації.

Імперська за своєю сутністю свідомість населення колишньої Римської імперії потребувала вождя і в умовах занепаду імператорської влади отримала його в особі Папи Римського, який, за висловом Габріеля Лебра, «...правив всією церквою. Він був всесвітнім законодавцем, владу якого обмежувало тільки природне та абсолютне божественне право. Він скликав всесвітні собори, головував на них, його підтвердження було необхідне для набуття ними чинності. Папа ... тлумачив закон та дарував привілеї та дозволи. Він був також верховним суддею ... Важливі справи (*maiores causae*), визначеного переліку яких ніколи не існувало, залишались на його розсуд»². Аналіз правового статусу, якого набув Папа Римський в епоху Середньовіччя, дає підстави стверджувати, що його влада певною мірою нагадувала владу імператора.

Завоювання германськими племенами Римської імперії сприяло зростанню націоналізму, що закономірно вело до автономізації окремих територій у межах нещодавно єдиної Імпе-

¹ Після переїзду імператорів у Константинополь населення Риму відчувало не лише образ на імператорську владу, але й певний її дефіцит у регулюванні суспільних відносин. В умовах війни з варварами цей дефіцит став для всіх очевидним. Святий Августин, описуючи падіння Риму в 410 р., зазначав, що Аларіх визнав за християнською церквою право притулку і поважав його. У найбільших базиліках, обраних для спасіння народу, нікого не побили, ніхто не був уведений у рабство, а багатьох вороги із співчуття самі відводили в базиліки, аби зберегти свободу. Все це стало можливим тому, що настав християнський час. Пізніше Сальвіан визнавав, що багато хто з населення Імперії, аби не загинути під державним тягарем, ішов шукати у варварів римської людяності, оскільки не мог терпіти варварської жорстокості римлян. У цих умовах авторитет папського престолу закономірно став вищим за імператорську владу. Див.: Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовікового Запада; пер. с фр. / общ. ред. Ю. Л. Бессмертного; послесл. А. Я. Гуревича. Москва: Прогресс-Академия, 1992. С. 12–13.

² Le Bras G. Canon Law / The Legacy of the Middle Ages (eds. Grump C. G., Jacob E. F.). Oxford, 1926. P. 333–334.

рії. Цей процес, як ракова пухлина, поступово охопив Західну, а з часом і Східну (Візантійську) Імперію. Архімандрит Тихон у цьому зв'язку зазначає, що проблема національної зверхності, а отже, і ворожнечі була привнесена до Візантії з Західної Європи. Ідея національного державно-правового устрою, прийнята і корисна для Європи, розшматована після гибелі Західної імперії на численні, побудовані за національною ознакою, держави, виявилася руйнівною для Візантії, яка була не етнічною державою, а багатонаціональною імперією. Відповідно, відмова від християнських традицій, заміна імперської ідеї вузькоетнічним грецьким націоналізмом при Палеологах призвела до ситуації, коли імперська ідентичність («ми всі ромеї – православні громадяни Нового Риму») поступилася місцем конкуруючим національним ідентичностям (грецькій, вірменській, слов'янській, арабській тощо).

Хоч як це не дивно, але завдяки тому, що германська свідомість на відміну від римської традиційно залишала церкву вільною в своїх діях, це певним чином сприяло зміцненню позицій папського престолу в Римі та поширенню його впливу не лише на території колишньої Імперії, але й за її межами. Саме в цей період завершується процес обґрунтування на основі переказу про Апостола Петра як першого єпископа Риму, домагання римської кафедри вважатися першою і панівною в християнському світі. Спочатку папа Лев Великий зміг домогтися від західного імператора Валентиніана III видання едикту, який зобов'язував усіх підкорятися римському єпископу (папі) як тому, хто має «примат святого Петра». На цій підставі папи римські часто вступали в конфлікт із константинопольськими імператорами, за що їх неодноразово відправляли у вигнання або навіть страчували, однак вони послідовно відстоювали свою незалежність і першість у церковних справах. Піднесенню римського єпископату сприяла також позиція церковних ієрархів східної частини Імперії, які зверталися до папи як до «отця отців», як до вишого судді у взаємних чварах. Претензію на закріплення свого особливого місця і ролі в християнському світі

римський єпископат зміг підкріпити також канонами Вселенських соборів¹.

Ідея християнської теократичної держави набувала й іншого змісту у свідомості церковних ієрархів. На певному етапі вони стали прагнути, щоб Церква поглинула державу і сама стала державою. У їх розумінні папацезаризм полягав не стільки в підкоренні держави Церкві, скільки у розширенні Церкви до меж держави (імперії). Як наслідок, структура церковного устрою поступово починає сумішатися зі структурою державного устрою. Так, якщо Римська імперія складалася з чотирьох префектур, які ділилися на 12 округів та на більш ніж 100 провінцій, то по суті аналогічною стає і церковна структура: у столиці кожного округу (митрополії) був архієпископ чи митрополит, якому підкорялись провінційні єпископи, а над архієпископами стояли патріархи (предстоятелі найбільш давніх й знаменитих церков). IV Вселенський Собор (451 р.) остаточно утвердив п'ять церковних об'єднань-патріархатів (один Західний – Римський і чотири Східних) та низку митрополій, які не увійшли до їх складу (автокефальні церкви). Архієпископи Римський і Александрійський почали йменуватися папами, тоді як інші – патріархами, що зайвий раз ілюструвало певну ієрархію в християнському світі і те, як перевага честі і поваги до єпископів митрополій, що сформувалися в період переслідувань, переросли в перевагу влади цих єпископів у часи панування християнства.

Падіння Римської імперії не призвело до загибелі римської цивілізації. Християнство як релігія вселенського (наднаціонального) характеру не могла замкнутися в рамках однієї цивілізації, хоч якою досконалою вона була б. Сприймавши римську культурну спадщину, при цьому частково переробивши її, частково розвинувши і збагативши новими надбаннями, християнство понесло цю спадщину іншим народам Європи. При цьому значну роль у збереженні та розвитку політичних і правових

¹ Наприклад, шосте правило I Собору, третє правило II Собору тощо. Зокрема, на II Вселенському Соборі було сформульовано правило, згідно з яким єпископ Константинопольський посідав друге місце після Папи Римського в ієрархії влади.

інститутів Риму відіграли насправді варвари, для яких привабливість римської цивілізації була незаперечною. Жак ле Гофф зазначає, що варвари, послідовні прибічники римського політичного устрою, запрошували римлян як радників, переймали їхні звичаї, використовували римські титули, виступаючи не стільки ворогами, скільки узурпаторами римської влади. Так, один із наймогутніших варварських королів — Теодоріх узяв римське ім'я Флавій і написав імператору, що єдиним його прагненням є перетворити своє королівство на зразок Імперії, зробити його двійником Імперії, яка не знає аналогів у світі¹.

Унаслідок такого ставлення до імперської моделі організації влади, а також того, що варвари, як і римляни, належали до християнського світу впродовж IV–VIII ст., відбувається поступове злиття двох світів, які тяжіли один до одного, конвергенція римських і варварських державно-правових структур. Тож римська цивілізація, традиції її державно-правового розвитку не зникли, а лише зазнали певних інколи суттєвих змін:

— відбувається аграризація суспільства, що потягла за собою професійне і соціальне розмежування. Як наслідок, держава вимушена була, спираючись на підтримку Церкви, проводити політику закріплення обов'язку дітей наслідувати професії своїх батьків. Бажання розірвати зв'язок зі своїм станом стало розцінюватися як смертний гріх;

— певною мірою змінюється римське право. Спочатку після падіння Риму виникає чужий римському праву принцип персоніфікації права, внаслідок чого людину судили за правовим звичаєм етнічної групи, до якої вона належала. Проблеми, які виникли в цьому зв'язку, змусили правителів новоутворених

¹ Коли варвар Одоакр скинув із престолу останнього імператора Риму — Ромула Августула, то відіслав знаки його імператорської влади в Константинополь Зенону як імператору всього римського світу, задовольнившись титулом намісника Зенона. Інший варвар говорив, що схиляється перед титулами, які дарує імператор, більше, аніж перед тими, які в них є. Див.: Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовічного Запада / пер. с фр.; общ. ред. Ю. Л. Бессмертного ; послесл. А. Я. Гуревича. Москва : Прогресс-Академия, 1992. С. 20.

держав недовзі вдатися до уніфікації права¹. Як наслідок, поступово під впливом церкви і уніфікаторських прагнень Каролінгів наприкінці VII — на початку IX ст. відбувається поступовий відхід від персоніфікованості права на користь його територіальності²;

— завдяки варварам зміцнюється право власності та посилюється його правовий захист (норми Салічної правди були доволі диференційовані щодо посягань на власність і передбачали жорстокі покарання);

— латинська мова, хоч і в її вульгаризованому варіанті, стала універсальною мовою спілкування в Європі. На думку Б. Андерсона, інтегруючою основою релігійного співтовариства в Європі були «священні мови» релігійних текстів. Через це таке співтовариство було позатериторіальним — католики з різних регіонів Європи, хоч і розмовляли різною мовою, були пов'язані між собою передусім загальними священними текстами, написаними латиною³;

— зміцнюються позиції церкви, яка перетворюється на універсального керівника суспільними справами, здійснюючи, окрім релігійної, ще й політичну, господарчу, соціальну, а часом і військову функції. Католицька церква починає піклуватися здебільшого про свої інтереси, а не про інтереси варварських держав, що було неприпустимим за часів Імперії та створило сприятливий ґрунт для конкуренції світської і духовної влади в майбутньому⁴.

Якщо ідея імперії як політичного утворення після завоювання Риму варварами вичерпала себе, то сама ідея імперії як

¹ Прикладами такої уніфікації у варварських державах були закон Гундобада (Lex Gundobada), кодифіковані закони Еріха (466–485), Леовігільда (568–586).

² У період правління короля Рецесвінта (649–672) духівництво змусило його видати звід законів, який рівною мірою поширював свою дію як на вестготів, так і на римлян.

³ Андерсен Б. Воображаемые сообщества (размышления об истоках и распространении национализма). Москва : Канон-Пресс-Ц, Кучково поле, 2001. С. 35.

⁴ Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / пер. с фр. ; общ. ред. Ю. Л. Бессмертного ; послесл. А. Я. Гуревича. Москва : Прогресс-Академия, 1992. С. 20–35.

така продовжувала існувати, оскільки її ідеалізований образ став більш яскравим і привабливим. Церква, не маючи змоги відродити імперію, активно сприяла тим властителям, котрі прагнули це зробити. При цьому слід зазначити, що різноманітні випробування надавали цій ідеї час від часу нового вигляду¹.

Загальновідомо, що одним із основних шляхів створення нової цивілізації є використання досягнень попередньої. Так, цивілізація Стародавнього Риму будувалася на основі здобутків елліністичної цивілізації. Надбання давньоримської цивілізації стали джерелом для формування європейських національних (локальних) цивілізацій. Справедливо стверджує М. І. Грачов, що римська політична традиція містила в собі, як у зачатку, всі майбутні концепції державності і верховної влади: монархічні і республіканські; демократичні, аристократичні і авторитарні; унітарні, імперські і федеративні, які використовувалися згодом у процесі державно-правового будівництва в Європі, а також засвідчила роль релігії в організації і функціонуванні держави².

У європейській історії хранителем і транслятором надбань Римської імперії протягом багатьох поколінь була Католицька церква, яка набула наднаціонального характеру і прагнула досягти наддержавного, завдяки чому в умовах соціальних катаклізмів більш ефективно, ніж інші інститути суспільства, вона виконувала роль ядра новостворюваного суспільства, виступаючи цементуючим фактором європейської цивілізації. Політичні амбіції римської курії в епоху Середньовіччя щодо об'єднання європейських монархій під наднаціональною владою Папи можна пояснити, зокрема, і з позиції її прагнення зібрати під своєю владою всі народи, що раніше створювали римську (європейську) цивілізацію, і передусім сам Рим³, який для багатьох

¹ Рапп Ф. Священная Римская империя германской нации / пер. с фр. М. В. Ковальковой. Санкт-Петербург : Евразия, 2009. 427 с.

² Грачев Н. И. Происхождение суверенитета: верховная власть в мировоззрении и практике государственного строительства традиционного общества. Москва : Зерцало-М, 2009. С. 168–169.

³ Римська держава ще в республіканський період перетворюється на імперію, ідея якої з того часу стає «важливим архетипом політичного мислення». Поступово

поколінь асоціювався з величчю втраченої цивілізації, з метою попередження її остаточного занепаду.

М. І. Грачов зазначає, що в імперії головною об'єднуючою силою виступав спільний світогляд. Якщо за часів Каролінгів Європа являла собою лише географічну ідентичність, то християнство надало їй ідеологічної ідентичності¹. Віросповідання краще, ніж секулярна ідеологія, забезпечувало єдність світогляду, оскільки воно не замінює національні цінності, а підносить їх як складову до більш високого духовно-культурного принципу. Об'єднання різних народів у межах єдиної культурної парадигми дало змогу Імперії досягнути рівня цілісної цивілізації. Ось чому у християнській традиції Імперія сприймалася як прообраз Царства Божого на землі². Аналогічну місію до римської курії намагалися реалізувати візантійські імператори, які, спираючись на ту ж церкву, одними з перших вдалися до спроби відродити Римську імперію, використовуючи досвід материнської цивілізації³.

Першу спробу європейського об'єднання через три століття після падіння західної Римської імперії здійснив король франків Карл Великий (742/747–814). Коронація папою Левом III Карла в Римі імператорською короною в 800 р. символізувала

виникає міфологічний концепт імперії – сакральної всесвітньої держави, що охоплює увесь навколишній світ (*orbis terrarum*). Ця формула, зазначає М. І. Грачов, являє собою два відмінних, проте взаємодіючих начала – цивілізаторства (запровадження звичаїв миру, політичних, правових, культурних та інших стандартів) і імперіалістичного панування (силове приборкання непокірних, розширення будь-якими засобами сфери гегемонії). Див.: Грачев Н. И. Происхождение суверенитета: верховная власть в мировоззрении и практике государственного строительства традиционного общества. Москва : Зерцало-М, 2009. С. 171; Рапп Ф. Священная Римская империя германской нации / пер. с фр. М. В. Ковальковой. Санкт-Петербург : Евразия, 2009. С. 26.

¹ Le radici storiche e culturali dell'Europa. L'attualità di un'idea antica / Coordinatore del Liliana Mosca. 2012-2013. P. 17. URL: http://www.fedoa.unina.it/9991/1/Tarantino_Annamaria_26.pdf.

² Грачев Н. И. Происхождение суверенитета: верховная власть в мировоззрении и практике государственного строительства традиционного общества. Москва : Зерцало-М, 2009. С. 172–173.

³ Каспэ С. Российская цивилизация и идеи А. Тойнби. *Свободная мысль*. 1997. №2. С. 78–79.

возз'єднання земель Західної Європи під однією короною. Карл Великий взяв за взірець римську модель структури влади і втілював її в життя наскільки це було можливо. Він не лише отримав титул правителя Римської імперії, але й виконував ті функції, які на нього покладав цей титул. Політика імператора як «*Pater Europae*» ґрунтувалася на турботі про рівність між його васалами, що спонукало їх дотримуватися системи, яка виключає суперництво, а отже, забезпечувала безпеку усім, хто мешкав на території імперії¹. З огляду на це хроністи цілком закономірно йменували Карла творцем Нової Європи, «високоповажним світочем Європи», тим самим підкреслюючи загальноєвропейський характер його імперії, її конфесійний характер.²

Хоча період європейської єдності виявився нетривалим, проте її відбиток залишався для народів Західної Європи тим ідеалом, до якого вони будуть прагнути тисячоліття.

У 962 р. було проголошено створення Священної Римської імперії³, яка являла собою наддержавний союз італійських, німецьких, балканських, франкських і західнослов'янських держав і народів і проіснувала до 1806 р⁴.

Переломним етапом в історії відносин між церквою і державою став період Авіньйонського полону пап (1309–1377), унаслідок якого римська церква втратила ефективний контроль над світською владою, що призвело не лише до програшу світським

¹ Dûment G.-F., Verluise P. Chapitre 1: L'identité historique de l'Europe. *L'identité de l'Europe : Histoire et géographie d'une quête d'unité*. 2008-2009. P. 15. URL: https://www.academia.edu/38097203/L_IDENTITE_HISTORIQUE_DE_L_EUROPE_The_historical_identity_of_Europe_.

² Ангильберт. Из поэмы «Карл Великий и папа Лев». *Памятники средневековой латинской литературы. VIII–IX века* / отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва : Наука, 2006. С. 163.

³ Із 1562 р. отримала назву Священна Римська імперія германської нації.

⁴ Щоправда, через ліквідацію симбіозу релігії і політики, який сприяв швидкому розвитку імперії і дозволив їй досягнути його піку в середині X ст., імперія виявилася слабким політичним організмом. Див.: Рапп Ф. Священная Римская империя германской нации / пер. с фр. М. В. Ковальковой. Санкт-Петербург : Евразия, 2009. С. 10–11; Борко Ю. А. Исторические метаморфозы европеизма. *От европейской идеи – к единой Европе*. Москва : Деловая литература, 2003. С. 45.

Наукове видання

Гетьман Анатолій Павлович,
Яковюк Іван Васильович,
Бойчук Дмитро Сергійович та ін.

АРХІТЕКТУРА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ

У двох частинах

Частина 1

Від Давнього Риму до Другої світової війни

Монографія

За науковою редакцією професорів
А. П. Гетьмана та І. В. Яковюка

Видається в авторській редакції

Коректор *Т. М. Тростінська*
Комп'ютерна верстка *О. А. Федосєєвої*

Підписано до друку 10.12.2020.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 11,4. Обл.-вид. арк. 9,1. Вид. № 2688.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна

Тел./факс (057) 716-45-53

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua

E-mail для авторів: verстка@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»
Тел. (057) 717-28-80